

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОННИНГ ЖАНУБИЙ ТУМАНЛАРИ МАДАНИЯТИ ТАРАҚҚИЁТИДА САНЪАТ АРБОБЛАРИНИНГ ХИЗМАТИ

*Айтмуратова Жанылсын Жалгасовна, Қорақалпоқ давлат
университети*

THE ROLE OF CULTURAL FIGURES IN THE DEVELOPMENT OF THE CULTURE OF THE SOUTHERN REGIONS OF KARAKALPAKSTAN

Aytmuratova Janylsyn Jalgasovna, Karakalpak State University

РОЛЬ ДЕЯТЕЛЕЙ КУЛЬТУРЫ В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРЫ ЮЖНЫХ РЕГИОНОВ КАРАКАЛПАКСТАНА

*Айтмуратова Жанылсын Жалгасовна, Каракалпакский
государственный университет*

<https://orcid.org/0000-0001-7301-9763>

e-mail:

aytmuratova88.88@mail.ru

Аннотация: Мақолада тарихий манбалар асосида Қорақалпоқ маданий алоқаларининг ривожланишида XX асрлардаги тарихий ҳодисалар тўғрисида сўз боради. Бунда биринчидан, илмий муносабатларнинг вужудга келишидаги илмий экспедицияларнинг тарихий аҳамиятини, иккинчидан бу изланишларнинг Қорақалпоқ маданий алоқалар тарихини урганишидаги аҳамиятини, учинчидан, рус маданий зиёли вакиллариинг Қорақалпоғистон маданиятини ривожлантиришидаги фидойилик хизматлари ёрқин мисоллар асосида кўрсатиб берилади.

Калим сўзлар: тарихий манбалар, илмий изланишлар, Хоразм археологик –этнографик экспедицияси, маданий зиёлилар, халқ достонлари, миллий кадрлар, маданий алоқа.

Abstract: The article deals with activity and creativity of well known workers who contributed a great contribution to the development of Art and culture of the Republic of Karakalpakstan. In this article on the basis of historical sources the author presents the development of Karakalpak cultural links in XX centuries. The first, historical importance of military scientific expedition in the appearance of scientific relations, the second, the role of study historical cultural links of Karakalpak, the third, the works progressive representatives of Karakalpak intelligentsia of art in the development of Karakalpak culture.

Key words: historical sources, scientific activities, xorezm archaeological-ethnography expedition, cultural intelligence, national dastans, national staffs, cultural connection.

Аннотация: В статье рассматривается пути развития науки Каракалпакстана, деятельность и творчество известных создателей искусства и культуры начиная с 20-х годов XX века до наших дней. Раскрывается роль и значение первых научных экспедиций и создания научного центра. Указываются также пути формирования деятельности научной интеллигенции республики и её роль в развитии науки в годы независимости

Ключевые слова: искусство, музыкальное искусство, национальная культура, танцы, каракалпакские танцы, народная мелодия, танец джигитов, фольклорный ансамбль, духовное наследие, независимость, культурные связи.

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 22 декабрда Олий Мажлисга мурожаатномасида «Маданий-гуманитар соҳаларини ривожлантириш бўйича қилинган ишлар ҳақида гапирганда, аввало маданият, адабиёт ва санъат, оммавий воситалар соҳасига тааллуқли 12 та муҳим ҳужжат қабул қилинганини»¹ таъкидлай туриб республикамиздаги маданият соҳасидаги ижодий уюшмаларнинг ижтимоий ҳаётимиздаги ўрни ва нуфузини ошириш, моддий-техник базасини мустаҳкамлаш мақсадида “Илҳом” жамоат фонди, шунингдек, маданият ва санъат муассасалари ҳамда йирик компания ва банклар ҳамкорлигида “Дўстлар клублари”нинг ташкил этилганини алоҳида эътиборга олган эди. Айниқса, Қорақалпоғистон ва бир қатор вилоятларимизда улуғ адибларимизнинг номлари билан аталган ижод мактабларини барпо этиш назарда тутилди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 3 августдаги Ўзбекистон ижодкор зиёлилар вакиллари билан учрашувидаги сўзлаган нутқида “15-20 йилдан сўнг Ўзбекистоннинг маданий ривожланиши қандай бўлади, бугун биз яшаётган интернет ва юксак технологиялар асрида адабиёт билан санъатнинг, маданиятимизнинг ўрни ва таъсирини фақат сақлаб қолиш эмас, қандай қилиб уни кучайтириш мумкин, деган тўғри ва одилона саволлар барчамизни, биринчи навбатда, халқимизнинг энг илғор вакиллари бўлган ижодкор халқини ўйлантириши керак”², - деган сўзлари бугунги кунда республикамизнинг барча туманларида эртанги кунимизга хизмат қиладиган миллий санъат ютуқлари ва маданият соҳаси намуналарининг ижод мактабини яратиш ва давом эттириш вазифаси белгиланди. Президентимизнинг ушбу кўрсатмаларига асосан Қорақалпоғистон Республикасининг

жанубий туманларида келажак авлодларимизни маънавий етук, миллий маданиятимиз ва миллий кадрларимизга содиқлик руҳида тарбиялашга хизмат қиладиган маданият ва санъат арбобларининг ижод йўли эртанги авлодларимизга намуна мактаби бўлиб хизмат этади. Тарихан узоқ ўтмишимизга назар ташлаганимизда республикамизнинг жанубий туманлари ҳудуди қадимги цивилизациялар ўрни сифатида шаҳар маданиятининг ривожланишидан гувоҳлик берувчи бир неча қалъалар тарихи бугунги кунда археолог олимларимиз томонидан тадқиқот объектига айланди.

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION) XX асрнинг иккинчи ярмида биргина Тўртқўл туманининг ўзидан маданият ва санъат соҳасида Қурбонбой Жиров Тожибоев, София Қарабаева, Тўхта Раҳмонова, Ўрозгул Давлетова, Розимбек Муродов, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ раққосаси Зулайҳо Сапарова, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ актёри Отажон Худойшукуров ва оғир атлетикачи Султон Раҳмоновлар, Эллиққалъа туманидан Саддадин Сапаев, Гули Ўринова, Мадад Саидов, Э.Исмоилов, С.Аллашев, Амударё туманидан Қорақалпоғистон халқ бахшиси ва артисти Жапақ Шамурадов ва Орзигул Отамурадова, Беруний туманидан Ўзбекистон халқ артисти Муяссар Раззоқова сингари маданият ва санъат арбоблари ўзларининг такрорланмас ижоди билан республикамиз маданияти ва санъатининг ривожланишига катта ҳисса қўшди. Республикаимизнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ривожланишида Жанубий туманларнинг маданият ва санъат соҳасидаги тараққиёти катта аҳамиятга эга.

Тўртқўл Қорақалпоғистон Республикасининг биринчи пойтахти, балки XX аср қорақалпоқ адабиёти ва санъатининг ҳам дастлабки бешиги ҳисобланади. С.Мажитов, И.Фозилов, А.Бегимов, Ж.Оймурзаев, А.Утепов, К.Авезов, М.Дарибоев, Н.Довқораев ва бошқа таниқли қорақалпоқ адиблари ўз ижодий

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 22 декабрь 2017 йил. Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2018, 15-бет.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ижодкор зиёлилар вакиллари билан учрашувидаги маърузаси //Халқ сўзи, 2017 йил, 4 август, №153 (6847).

фаолиятини айнан Тўрткўлда бошлаганлар. Қорақалпоғистон Ёзувчилар уюшмаси ҳам ўз фаолиятини шу шаҳарда бошлаган эди. Қорақалпоқ профессионал театри 1927 йили Тўрткўлда ташкил этилган “Тонг нури” труппасидан илдирилади⁴. Шу труппа асосида 1930 йилнинг декабрида биринчи давлат театри вужудга келди. Илк қорақалпоқ газетаси, журнали, музейи ҳам шу шаҳарда таъсис этилган. Шундай қилиб Тўрткўл шаҳри 1920 йилдан 1938-1940 йилларгача Қорақалпоғистоннинг маъмурий ва маданий маркази вазифасини ўтади. Балки қорақалпоқ фанининг олтин беланчаги ҳам ҳисобланади. Академикларимиз Я.Досумов, М.Нурмухаммедов, фан докторлари А.Худойбергенов, Қ.Аманлеписов, Р.Ражабов, З.Тўхтабоев ва бошқалар айнан Тўрткўл тупроғида таваллуд топганлар. Фанимизнинг тамал тошини қўйган Н.Давқараев, Қ.Айимбетов, Г.Убайдуллаев, У.Бўлешов, И.Сагитов каби олимлар дастлабки илмий фаолиятини шу ерда бошлаганлар. Таниқли олимлар – археолог С.Толстов, шарқшунос А.Соколов, элшунос С.Малов, туркшунос Н.Баскаков ўз илмий тадқиқотларини Тўрткўл замида амалга оширганлар. Академик Яҳё Гуломов ирригация тарихига бағишланган энг ноёб асарларининг мағзини шу худуддаги кўҳна канал ва арналар мисолида фикр чиғириғидан ўтказган. Мухтасар қилиб айтганда, Ўзбекистон Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Тўрткўлда йўргакланган десак, жуда тўғри бўлади. Академик фанимиздан ташқари олий ва ўрта махсус таълимимиз ҳам Тўрткўлда куртак чиқарган. Айни чоғда ҳозирги замон қорақалпоқ адабиёти, театри, тасвирий санъати ҳам дастлаб Тўрткўлдан бошланганлигини қайд қилиш лозим.

НАТИЖАЛАР (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Худойшукуров Отажон (Тўрткўл 1944. 4.10 — 1994.22.12) – хонанда, Ўзбекистон (1977) ва Қорақалпоғистон (1970) халқ артисти. Ашула айтишни амакиси, хонанда Й.Оллошукуровдан ўрганган, кейинги устозлари К.Отаниёзов, Назир қори, Ж.Бекчонов ва бошқалар. 1963 йилдан Қорақалпоқ давлат филармониясида яккахон хонанда.

⁴ Қарақалпақистоннинг жаңа тарихи Қарақалпақстан XIX асирдин экинчи ярымы XXI асирге шекем. Нокис. “Қарақалпақстан” 2003-жыл.

Репертуаридан мумтоз ашулалар (“Феруз I—II”, “Хоразм Сегоҳи”, “Бозургоний”, “Кўшчинор”, “Гулузорим”, “Курд Эшвойи”, “Самарқанд ушшоғи”, “Тошкент Ироғи” ва бошқалар), Хоразм дostonнома (кўшиқ)лари (“Нажаб ўғлон” дostonидан “Кимнинг севар ёрисан”, “Баҳром ва Гуландом”дан “Айрилиқ”, “Авазхон”дан “Қаландарим”), композитор ва бастакорлар асарлари (“Кўзларинг сенинг”, “Ўзбекистоним”, “Раъно бўлайин деб”, “Соғиниб келдим” ва бошқалар), шунингдек; туркман, озарбайжон, қорақалпоқ, қозоқ ва қирғиз халқ кўшиқлари ўрин олган. Худойшукуров созанда (торчи) ва ўзи айтадиган (“Мужгонларинг”, “Оламда бир”, “Биринчи муҳаббатим” каби 300дан ортик) кўшиқларнинг бастакори сифатида ҳам танилган. Отажон оғадан нурли хотиралар, ҳали узок йиллар миллатимизнинг маънавий эҳтиёжига хизмат қиладиган, мумтоз кўшиқчилигимиз мухлисларининг тили ва дилидан тушмайдиган, бетакрор ва жозибали мусиқий мерос қолди!

Жиемурат Жиров Бекмухаммад ўғли (1836 -1908) Шўраҳон замида туғилган қорақалпоқ дostonчиси. Куйлаган дostonларидан энг йириги “Алпамыс”ни фольклоршунос А.Диваев (1856-1933) Тошкентда нашр эттирган⁸ (1902). Жиемурат Жиров бадиҳагўй шоир сифатида ҳам танилган — “Алпамыс” дostonини ўзи ижод этган кўшиқ билан тугаллаган. Бу қаҳрамонлик дostonи бўлиб, унда халқларни бирлаштириш ғояси илгари сурилган (Ад.: Айимбетов Қ. Халық даналығы, Нокис, 1968).

Қурбонбой жиров Тожибой ўғли (1876-1958) Шўраҳон замида туғилган яна бир қорақалпоқ жировидир. У машхур ҳамқишлоғи Жиемурат жировдан ва қўнғиротли Нурабулла (1862-1922) жировдан ўнлаб дostonларни ўрганadi. Тўрткўлдан Бухорога бориб Холмурод жировга шогирд тушади ва ундан “Ширин ва Шакар”, “Ёр Зевар”, “Қирқ қиз”, “Болтакай Ботир”, “Жонадил” дostonларини ўрганиб, Тўрткўлга қайтади. Қорақалпоқ халқининг маданий ёдгорлиги, халқ қаҳрамонлик эпоси — “Қирққиз” ҳам Қурбонбой бахши Тожибой ўғлидан ёзиб олинган (1939—1940).

⁸ Айимбетов Қ. Халық даналығы, Нокис, 1968.

Қорабоева София Дўсғалиевна (1914.12.1, Тўрткўл - 1978.28.4, Нукус) Қорақалпоқ актрисаси, Ўзбекистон халқ артисти (1969). Москва театр санъати институтининг қорақалпоқ студиясида таълим олган (1934—35). 1939 йилдан Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат театрида ишлаган. Миллийликка интилиш, қахрамонлари характерининг ижтимоий ва психологик асосларини очиб бериш, уларни рухий гўзаллик ва ҳаётбахш ҳис билан суғориш Қорабоева ижодига хос. Васса (М.Горький, “Васса Железнова”), Майсара (Ҳамза, “Майсаранинг иши”), Марфа Петровна (К.Симонов, “Рус кишилари”), Она (Э.Раннет, “Дайди ўғил”), Бийбинур (Н.Довқораев, В.Шафранников, “Алпомиш”), Оймереке (Ж.Оймурзаев, О.Халимов, “Ойгул ва Обод”), Оксулув (А.Шомуротов ва И.Юсупов, “Қирққиз”), Ойбике (С.Хўжаниёзов, “Талуас”), Тўлғаной (Ч.Айтматов, “Момо ер”) каби турли характердаги роллар талқини билан танилган.

Йўлдош Аллашукуров (Тўрткўл, 1920.1.01, - 1981.4.07) – халқ орасидан етишиб чиққан профессионал ҳофиз. Хоразм мумтоз тароналарининг моҳир ижрочиси, ширали, жозибадор овоз соҳиби. Хоразм мақомлари, “Сувора”ларининг тарғиботчиси. Станиславский номидаги қорақалпоқ давлат театри актёри (1938) Қорақалпоғистон давлат радиокўмитаси ходими (1939), Иккинчи Жаҳон уруши қатнашчиси (1940- 1945), Тўрткўл шаҳар халқ театри созандаси, кўшиқчиси (1946 йилдан). Тўрткўл шаҳрида бир қатор кўшиқчилар, шу жумладан жияни, тўрт республика халқ артисти давлат мукофоти соҳиби О.Худойшукуровнинг ижрочилик камолотига устозлик қилган, туманда бадий ҳаваскорликнинг ривожланишига салмоқли улуш қўшган, бир қанча жанговар орден ва медаллар билан мукофотланган.

Тўхта Раҳмонова (1921.5.6, Тўрткўл — 1984.4.2, Нукус) Қорақалпоқ актрисаси. Ўзбекистон халқ артисти (1950). 1934 йилдан Станиславский номидаги Қорақалпоқ театрида ишлаган. Табиатан жарангдор овози билан мусиқали драма жанрида драма ва вокал композицияларини уйғунлаштирган ҳолда тўлақонли образлар яради. Қорақалпоқ театрининг мусиқали драма жанридаги ютуқлари Раҳмонова ижоди билан боғлиқ. Гулсара (“Гулсара”), Лайли (“Лайли ва Мажнун”), Ойпари (“Куклен ботир”), Гулпарчин (“Алпомиш”), Ойсанам (“Суймаганга

суйканма”), Ойгул (“Ойгул ва Обод”), Шоҳсанам (“Ошиқ Ғариб”) каби роллари билан шуҳрат қозонди. Хонанда сифатида ўзбек ва қорақалпоқ кўшиқларини ижро этган.

Ўрозгул Давлетова (1923.20.4, Тўрткўл тумани) Ўзбекистон халқ артисти (1969). 1938—41 ва 1952-1994 йилларда Бердақ номидаги Қорақалпоқ мусиқали театрида, 1941-47 йилларда Тўрткўл ёш томошабинлар театрида, 1947—50 йилларда Тўрткўл ҳаваскорлик театрида актриса, 1950—52 йилларда Қорақалпоқ давлат филармониясида яккахон хонанда. Энг яхши роллари: Гулчехра (“Аршинмололон”), Насиба (“Оғрик тишлар”), Дорина (“Тартюф”), Сарвиноз (“Қирққиз”), Эмилия (“Отелло”), Жумагул (“Қорақалпоқ қизи”), Анор (“Оналар”) ва бошқалар. Давлетова лирик, драматик ҳамда характерли роллар устаси бўлиб, айниқса қорақалпоқ аёллари образини дадиллик, фаоллик, хушчақчақлик, ҳазил-мутойибага мойиллик билан, миллий руҳда, алоҳида бир маҳорат билан яратади. Бердақ номидаги Қорақалпоғистон Давлат мукофоти лауреати (1983).

Рўзимбек Муродов (1928.21.3, Тўрткўл тумани) Бахши, Ўзбекистон халқ артисти (1989). Достон йўлларини бобоси Амин бахши ва отаси Мурод бахшилардан ўрганган. Тошкент консерваториясини тугатган (1956). Ўзбекистон радио ва телевидениесидаги ўзбек халқ чолғулари оркестрида дирижёр (1957— 65), Тошкент мусиқа билим юртида (1952—92), Абдулла Қодирий номидаги маданият институтида (2001 йилдан) педагог.

Р.Муродов Хоразм достончилик санъати анъаналарининг эроний ва ширвоний услубларини омукта йўналишида ўзига хос овоз билан ижро этади. Сўз айтиши бурро, юқори нутқ санъати билан тингловчини тезда ўзига жалб қила олади. Репертуаридан 20 дан ортиқ достон ўрин олган: “Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам”, “Гўрўғли”, “Нажаб ўғлон”, “Хирмон Дали”, “Саёдхон Ҳамро”, “Маҳтумқули”, “Пайғамбар Иброҳим Халилуллоҳ”, “Фидойи” (Э.Охунова билан биргаликда) ва бошқалар. “Она шаҳрим Тошкентим”, “Санъат саодатимдир”, “Мудом орзу айлаб” каби кўшиқларга мусиқа ёзган.

З.Сапарова (1930.23.02, Тўрткўл) Қорақалпоқ раққосаси. Ўзбекистон халқ артисти (1969). 1954— 76 йилларда Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат филармониясида яккахон

раққоса. 1976 йилдан балетмейстерлик қилган. “Тинчлик кабутари”, “Юрак торлари”, “Намабаси”, “Нозли” каби қорақалпоқча, ўзбекча “Занг”, “Лазги”, “Дилдор”, “Пилла”, “Нозигим” каби рақслари билан танилган. Унинг рақслари шўхчанлиги, айни пайтда майин ва миллийлиги, жозибadorлиги билан ажралиб турган. Сапарова, шунингдек ҳинд, туркман, тожик ва бошқа халқлар рақсларини ҳам моҳирона ижро этган. Бердақ номидаги Қорақалпоғистон Давлат мукофоти лауреати (1968). Бахтиёр Тангриберганович Султонов (1952.3.06, Тўрткўл — 2006, Тўрткўл) Хоразм мумтоз тароналари, халқ қўшиқлари, насиҳат термалари ижрочиси. Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган артист (1993), ижрочилик фаолиятини Хива мактаб-интернатида бошлаган, ўз ижро йўлини танлаш жараёнида Ҳ.Болтаев, М.Узоқов, К.Отаниёзов, О.Худойшукуров меросидан самарали фойдаланган, Ўзбек миллий академик драма театрида таниқли хонанда О.Сафаров билан “Айтишув”и Ўзбекистон телевидениеси орқали намойиш қилинган.

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Биз ушбу мақоламизда Қорақалпоғистоннинг Жанубий тумани ҳисобланган биргина Тўрткўл шаҳри мисолида маданият ва санъат арбобларининг хизмати

ва маданиятимиз ривожига қўшган ҳиссалари ҳақида айтиб ўтдик. Қорақалпоғистон маданияти ва санъати тарихида муҳим ўрин эгаллаган санъат арбобларимизнинг хизматларин бугунги авлодларга таништириш бизнинг асосий мақсадимиз ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 22 декабрь 2017 йил. Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2018, 15-бет.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ижодкор зиёлилар вакиллари билан учрашувидаги маърузаси //Халқ сўзи, 2017 йил, 4 август, №153 (6847).
3. Кучкаров, Я. Аллома авлодлари. Т.: Янги аср авлоди, 2005 йил.
4. Кучкаров, Я. Тўрткўл тарихи (Ҳикоялар, хотиралар, манбалар). Урганч, 2006 йил.
5. Қарақалпақстанның жаңа тарийхи. Қарақалпақстан XIX эсирдин екинши ярымы – XXI эсирге шекем. Нөкис. Қарақалпақстан, 2003-жыл.
6. Айимбетов Қ. Халық даналығи, Нокис, 1968.

